biblioteca școlarului

NICOLAE LABIȘ

MOARTEA CĂPRIOAREI

INTERNAȚIONAL

biblioteca școlarului

NICOLAE LABIŞ

MOARTEA CĂPRIOAREI

Litera
INTERNAŢIONAL
BUCUREŞTI — CHIŞINĂU

REFERINŢE ISTORICO-LITERARE

Avea ceva de miel şi de ied şi de mânz, într-o primăvară pe o pajişte verde, când în aceste vietăţi miracolul vieţii reizbucneşte cu atâta graţie, încât îţi vine să le mângâi, să le iei în braţe şi să le săruţi pe botul moale şi umed în care se adună şi e palpabil misterul materiei însufleţite, al universului uriaş şi bătrân, începând să respire şi să devină fragil şi gingaş. Avea ceva de fir de iarbă care, în timp ce în jur uriaşe forţe se ciocnesc, creşte firesc şi simplu şi fără teamă, sigur pe pactul dintre el şi soare; şi, în adevăr, mai mult decât alte luxuriante specii, trezeşte senzaţia şi emoţia vieţii, fiind luat drept simbol al ei de copilul cu ochii cuminţi uimiţi, de omul conştient, de poet, de pictor şi de filosof. Era un pui de om cu totul şi cu totul fermecător, gingaş şi fragil, şi năzdrăvan, şi îl iubeam şi îmi era drag, şi în atâtea rânduri mi-a venit să-l sărut pe botul lui de viţel, în care mai stăruia mirosul de lapte. Mai mult decât pe oricare altul dintre cei de seama lui l-am simţit, printre mineralele lumii, şi printre atâţia alţi oameni de câlţi şi de lemn, ca pe o făptură vie, caldă şi respirând, având nevoie să mănânce şi să doarmă, şi carnea şi sângele meu erau solidare cu carnea şi sângele lui, şi îl iubeam şi îmi era drag, biologiceşte drag, ca propriul meu copil. Şi l-a strivit un tramvai. Iar vestea morţii lui m-a zguduit, mi s-a părut revoltătoare şi inadmisibilă, şi când a trebuit să o accept ca pe o realitate, am suferit atroce, ca şi cum aş fi aflat că a murit propriul meu copil. Dar pentru că nu era copilul meu, ci al întregii ţări, îmi ridic obrazul să plâng, în faţa întregii ţări, o lacrimă mare şi grea pentru pierderea pe care o suferă în ceasul acesta poezia noastră. Am sentimentul, am certitudinea, deznădejdea şi revolta că în Nicolae Labiş destinul a strivit pe cel care ar fi putut fi marele poet al generaţiei sale. În inima mea, suferinţa morţii lui va fi pururi alături de suferinţa adusă de pierderea timpurie sau tragică a atâtor fii înzestraţi şi nefericiţi ai poporului nostru. Moartea acestui poet de douăzeci de ani nu mă va durea niciodată mai puţin ca moartea lui Eminescu sau Luchian, tot astfel cum s-a întâmplat cu moartea lui Bob Bulgaru sau Magdei Isanos, şi ori de câte ori mi-o voi aduce aminte voi fi încercat de imense păreri de rău şi de sentimentul unei pierderi

ireparabile. [...] *Acel ied gingaş şi năzdrăvan, după care toată viaţa au să mă doară braţele că a intrat în neant, a fost după felul de a simţi al inimii mele — Poet: încărcat până în vârful unghiilor de mesajul, ritmul şi lumina poeziei, aşa cum cochilia scoicii e încărcată de vuietul mării. Dar în cântecul lui Labiş era investit cu valenţele poeziei un lucru ceva mai nuanţat şi mai aproape de oameni în general şi de români mai cu seamă decât foşnetul mării, şi anume acela al pădurii. Amintirea — extrem de îndepărtată — a plajelor primordiale se iveşte mai rar, pe treapta nostalgiilor cosmice, dar amintirea pădurii e încă foarte vie şi alcătuieşte una din componentele sufletului românesc colectiv. Pădurea, puternică, bătrână şi protectoare, şi în acelaşi timp plină de infinite gingăşii, a fost leagănul poporului român şi, cu toate că au trecut o mie de ani de atunci, lucrul acesta nu se uită. Pădurile Moldovei mai ales par a-şi prelungi în mod deosebit ecoul în sufletul celor ai căror strămoşi le-au ascultat, timp de generaţii şi de veacuri, freamătul. Nicolae Labiş a fost un pui de om, cu sufletul şi înfăţişarea unui pui de căprioară din pădurile Moldovei, deschizând asupra lumii ochii mari, catifelaţi, de o cutremurătoare gingăşie şi naivitate. Din uimirea, spaima şi bucuria acestei fragile vietăţi a pădurii venea prospeţimea versurilor şi neînchipuit de argintata lor sonoritate. Dar pentru ca nu cumva cei ce l-au citit să-şi facă o imagine atemporală şi anacronică, voi spune că Labiş a fost un poet al acestei vremi pe cerul căreia se încrucişează, uneori cu vuiet mare, atâtea uriaşe fluvii, şi în care chiar stările intime, ca tristeţea şi melancolia, devin incomensurabile. În versurile lui am întâlnit, pe un alt meridian şi în alt cadru decât acela al stepei ruse, sensibilitatea modernă, infinit nostalgică şi dureros acută, din lirica lui Esenin, poetul adorat de milioane de cititori. Şi am mai întâlnit felul spontan savant de a alătura şi ritma cuvintele al lui Rimbaud, acel orgoliu natural şi suveran al copilului-poet de geniu desfăşurând pe mările lumii pânzele faimosului Bateau-ivre: „J'ai heurté, savez-vous? d'incroyables Florides"...*[...] *După tributul de sânge şi de suferinţe pe care pământurile şi oamenii ţării noastre l-au plătit războiului tulburător de minţi şi istovitor de suflete, apariţia unui poet ca Nicolae Labiş, mai ales după ce poezia trecuse prin canoanele esteticii dogmatice, atât de funestă spiritelor creatoare, apariţia unui asemenea poet, original, inspirat şi sever cu sine însuşi, ne dădea dreptul să ne bucurăm şi să nădăjduim. Dar, vai, iedul gingaş al celei mai noi poezii româneşti a fost strivit şi nu-şi va mai încorda niciodată lira. Mânzul năzdrăvan a murit, pe când era neînchipuit de fraged, lăsând în urma lui un gol dureros. A ne gândi acum unde ar fi putut să ducă drumul lui Labiş, abia început, înseamnă a simţi*

ce incomensurabilă ştirbire, şi cu neputinţă de precizat ca formă, a suferit ceea ce va fi profilul poeziei româneşti între anii 1950 şi 2000. În adevăr, unde ar fi ajuns acest poet atât de plin de harul poeziei şi cum s-ar fi sculptat întreaga lui statură în cea de a doua jumătate a secolului XX, care ieri încă îi stătea cu toată durata ei în faţă? Mintea se întreabă, inima sângeră şi ochii plâng la mormântul prea timpuriu al unui băiat care putea fi un luceafăr al poeziei româneşti şi n-a fost decât un astru ce abia răsărise, nou şi ciudat, şi plin de imense promisiuni, şi asupra căruia repede au năvălit norii negri ai morţii. Cine se va ridica în locul lui pe un cer ce are atâta nevoie de luceferi?

Geo BOGZA, Plâng Poetul*, în “Contemporanul“, nr. 52 (534), 28 decembrie 1956, p. 3.*

O experienţă destul de lungă m-a încredinţat că foarte mulţi poeţi tineri, surprinzând la început prin o anumită exuberanţă lirică, nu-şi ţin mai târziu făgăduiala şi nu rareori dispar de pe firmamentul poeziei ca şi osteniţi, înainte chiar ca noi să ne fi pierdut speranţa. De altfel, părerea mea rămâne că poezia este o operă a maturităţii, deşi în privinţa aceasta vârsta împlinirii variază de la individ la individ. Poetul matur este ca un interpret la pianoforte care, stăpânind atât de bine instrumentul, ajunge la acea lesniciune şi simplicitate prin care emoţia se exprimă cu o rafinată ingenuitate. Desigur că această observaţie nu poate avea un caracter absolut. Întrucât îl priveşte pe Labiş, tânăr poet, pe care un accident nefericit l-a făcut să piară la 21 de ani, eu nici nu mă întreb ce ar fi devenit dacă trăia, pentru că îl consider un poet pe deplin exprimat, de la care au rămas câteva poeme încântătoare, pe care istoria literaturii noastre nu le poate trece cu vederea. Iată un prilej pentru un estet să se întrebe din nou ce este poezia, ca artă, fără îndoială, căci problema cealaltă a funcţiei ei prin oglindire este pentru noi definitiv rezolvată. Din acest ultim punct de vedere, N. Labiş a evocat ororile războiului, copilăria săracă, foametea, pe tatăl [...]*, pădurile natale în care vânătorul îşi caută din penurie hrana. Ce este poezia, întreb din nou? Lumea lui N. Labiş nu este inedită. Pădurile, cerbii, cinegetica au fost cântate şi de alţii şi pot să pară convenţionale ca şi Pegasul pe care ilustratorul l-a pus pe coperta culegerii* Primele iubiri. *Poetul este descriptiv şi narativ cu abundenţă într-o frază de esenţa prozei, nu, fireşte, lipsită de metafore. Farmecul provine din senzaţia puternică de materie, cuvintele sunt carnale ca fructele, poetul pare în permanenţă vrăjit de univers.* [...] *Nu-i vorba însă de nici vreo facultate plastică deosebită, nici de o excepţie în domeniul senzorial. Avem de-a face cu un adevărat poet a cărui frază, chiar discursivă, cântă cu o*

sonoritate excepţională şi care acordă lumii de toate zilele a patra dimensiune: semnificaţia lirică. [...] *În* Lupta cu inerţia *sunt proiecte de compoziţie de tip dantesc şi poeme mai scurte în care, în urma lecturilor, poetul încearcă o ingenuitate nouă, de ordinul inefabilului oarecum premeditat, după formula Hölderlin.* [...] *Dar poetul a rămas în general la nevinovăţia sa firească, fără sincope artificiale de limbaj. E adevărat că un număr foarte mare de poezii obosesc spiritul prin monotonia muzicii lor devenite factice. Totuşi, câteva poezii pline de candoare autobiografică şi de vitalitate juvenilă sunt de neuitat.* [...] *E o poezie juvenilă aceasta, dar nu de începător, căci mai multă stăpânire a mijloacelor de expresie, o mai deplină virtuozitate nici nu se poate închipui fără spaima unui artificiu care să atenueze farmecul spontaneităţii. Timpul va da, probabil, acestui meteor o sclipire mai profundă.* [...]

George CĂLINESCU, Nicolae LABIŞ, în „Contemporanul", nr. 47 (633), 28 noiembrie 1958, p.3

A ars scurt şi orbitor, răscolind mireasmele pământului, şi s-a prăbuşit în genune. La douăzeci şi unu de ani ai săi, când a murit cu coloana vertebrală sfărâmată într-un accident, Nicolae Labiş închegase o operă, mărturie a timpului său şi a excepţionalului său temperament poetic. [...]

Răsfoim acum cele două volume rămase de la Nicolae Labiş şi constatăm că în toate versurile lui, dintre care unele sunt simple însemnări, se alăturau şi se aşezau în locul lor, stabilit din vecie. Fiindcă viitorul lui urma să fie atât de scurt, toate procesele poetice s-au desfăşurat pentru el cu o accelerare uimitoare. Întocmai ca pomii roditori ai Siberiei care înfrunzesc, se acoperă de flori, leagă rod şi-l umplu de sucurile dulci ale pământului în puţinele săptămâni ale verii polare, opera lui Labiş a înflorit, a strălucit prin toate culorile ei, trimiţându-şi departe parfumurile, într-un răstimp atât de îngust. Paşii mei s-au încrucişat de câteva ori cu acei ai lui Labiş. Mă surprindea obrazul lui bucălat de copil, ochii cu umbre adânci, mustaţa bogată, ca a plutaşilor de pe Bistriţa. Era în înfăţişarea lui ceva în acelaşi timp proaspăt şi arhaic, cum nu mai văzusem niciodată întipărit pe figura unui tânăr. Zărise lumina zilei tocmai ca Mihai Eminescu, în nordul păduros al Moldovei. Codrul şi muntele i-au transmis impresiile din care s-a hrănit poezia lui. [...]

Fiinţa i se amestecă şi se contopeşte cu muzica lumii: „Eu nu mai sunt, e-un cântec tot ce sunt". A devenit un tânăr cântăreţ. E un cântăreţ al epocii lui Mihail Sadoveanu, al lui Tudor Arghezi. Într-unul regăseşte natura patriei lui, trecutul el legendar. Notez pe-alocuri câte o trăsătură

a construcţiilor lui Arghezi, ceva din poliritmia acestuia. Îl urmăreşte o cadenţă a lui Mateiu I. Caragiale. Versurile Mioriţei se împletesc cu ale poetului. Uneori caută pe bardul iubit mai departe. Vine către el, din ceaţa vremurilor, figura lui François Villon, neastâmpărată şi voioasă, încins cu spadă, mânuind pana lui ageră şi tăioasă atârnând în ştreangul stăpânirilor de-atunci. Arthur Rimbaud este un „ştrengar încâlcit“. Îl vede sub „vâltori de păr rebele“, evocând pe gravul „forgeron“, trecând prin zilele grozave ale Comunei din Paris. Nicolae Labiş a fost un poet angajat. Entuziasmul lui nu este convenţional sau facil. Ar vrea să zguduie lumea din inerţie şi, pentru a pregăti viitorul împreună cu alţii, înţelege că trebuie să se socotească, mai întâi, cu sine însuşi. Mărturia luptelor lui intime este de un patetism extraordinar. [. . .] A fost nu numai un poet al ţării lui, al naturii şi tradiţiilor ei, al timpului revoluţionar prin care a trecut, al primelor iubiri. A fost o conştiinţă. Neobişnuitul lui temperament poetic s-a dezvoltat ca o personalitate. Tânărul acesta şi-a petrecut vremea şi a luptat, a arătat motivele speranţelor lui şi un drum spre viitor. A fost un om vrednic şi brav. Numele lui merită a fi pomenit ca semn de unire pentru alţi tineri adunaţi de-aici înainte, pentru a citi versurile lui şi pe ale lor şi pentru a se lega într-o nobilă şi înaltă prietenie. Într-o zi a venit „pasărea cu clonţ“ şi l-a sfârtecat. Această pasăre trecuse şi mai înainte, fantomatic şi prevenitor, prin poezia lui. „Clonţul“ de fier al pasărei de pradă, acel care împinge şi îl sfâşie este un simbol. Când i-a simţit ascuţişul şi trupul i s-a desfăcut din legături, a glumit ca un nou Villon. A văzut puii gaiţei, ciugulind urmele poetului Nicolae Labiş, „o amintire frumoasă„. A dictat aceste versuri pe patul de suferinţă, în puţinele zile pe care le-a mai trăit, printr-un miracol inexplicabil. A mai zâmbit o dată, sarcastic şi melancolic, întocmai ca vechii cavaleri, ca Mercuţio al lui Shakespeare, căzut fără noimă. Glumeşte aşa un băiat plin de fantezie şi umor, pentru care viaţa şi lumea preţuiesc atât de mult, încât nimeni nu le poate plăti cu lacrimi. Îi pronunţăm numele, ni-l reamintim, îi citim cântecele, mergem cu el mai departe.

Tudor VIANU, Nicolae LABIŞ, *în „Gazeta literară“, an. VIII, nr. 52 (406), 21 decembrie 1961, p. 2*

Stinsă-n deplină ţâşnire spre spaţii poetice, tulburător de înalte, poezia lui Nicolae Labiş este o invitaţie la incandescenţă. Poezia candorii lucide şi mereu recucerite, ritmul ataraxiei în vibraţie, al permanentei căutări în sine, rezolvată prin integrarea în ritmul universal, imagine a marilor viziuni cosmice, poezia lui Nicolae Labiş e poezia contempora-

neităţii, poezie contemporană. Imaginând traiectoria surpată a mersului său, ni-l putem, cu dureroasă mândrie, închipui ajungând la un Faust *sau la o* Divina Comedia *românească, modernă.* [...] *Sunt, despre aceasta, în acest volum mai mult decât indicii. Labiş era nu numai o natură poetică, nu numai un dinamic căutător al purităţii ci, mai mult, avea acea rară capacitate — şi aici constă eminescianismul său profund, de substanţă, de consubstanţialitate — de a gândi filosofic în imagini. El nu se îndrepta spre silogismul ritmat, nici spre simpla poezie de atmosferă (pe care putea oricând să o realizeze) ci, aşa cum plantele elaborează din sucurile şi sărurile pământului, sub acţiunea soarelui, clorofila, el transforma noţiunile în viziune poetică, şi, la temperatura extremă a entuziasmului, transforma metalele realului în poezie.* [...]

Starea pe care poetul şi-o cere este aceea de candoare, de unde neîncetata confruntare cu imaginea copilăriei. Desigur, nu inocenţa ignoranţei, calmul glandular sau stearpa linişte a scepticului. Nu asta! Ci pura candoare obţinută prin entuziasta ardere, prin depăşirea propriului tău infern, după călătoria prin cercurile pirosferei eului. Ieşirea la stele nu se face numai cu forţe proprii. Beatrice aici e Clio, iar „Iubirea ce mişcă sori şi alte stele" devine înţelegerea necesităţii, istoria înţeleasă. Revoluţia interioară nu înseamnă însingurare, şi Labiş nu este niciodată egocentric. Eliberarea interioară se realizează printre oameni, pentru oameni, în concretul istoric. Esenţialmente etică, poezia lui Labiş nu caută rigori rigide atemporale, ci confruntarea pasionată cu realul, aşa cum eternitatea se realizează pe sine numai în concretul clipei. Atingerea unei ataraxii dinamice, prin depăşirea pasiunii trăite cu toată intensitatea, confruntarea permanentă şi pasionată cu sine în real ar fi sensul simplificat al poeziei sale majore, sens desprins dincolo de meandre, pe care nu le mai înregistrăm aici, şi realizate, de exemplu, în acea admirabilă Marină, la nivelul marii poezii. Ataraxia candidă e însă doar schiţa unei aspiraţii — e drept, aspiraţia majoră a poeziei — ceea ce izbeşte în acest volum e o patetică vitalitate, exprimată într-o dramatică autocritică etică: „Tropotul lung şi mereu al galopului meu". Romantic aspirând spre puritatea clasică — asemeni lui Eminescu — poetul n-a fost niciodată un clorotic, nici chiar în momentele depresive, neliniştea lui nu e angoasă sterilă, ci căutare cu certitudinea valorilor fundamentale. Vitalitatea lui Labiş izbucneşte din primele pagini, dar ea nu e primară, ci secundă, filtrată prin întrebări, nostalgii şi tristeţi depăşite.

Paul GEORGESCU, Prefaţă *la* Primele iubiri. Poezii. *Bucureşti, Editura pentru literatură, 1962, p. 5-14*

Poezia lui Labiş este profund românească nu numai fiindcă este o oglindă exactă a peisajului geografic românesc, ci, în primul rând, fiindcă este o sinteză a geografiei spirituale a poporului nostru, fiindcă impune o modalitate de gândire proprie nouă. [...] *Apariţia Primelor iubiri a afirmat un poet adevărat, organizându-şi universul de creaţie astfel încât „sorii" interiori să se rotească în acelaşi ritm cu cei licărind „din infernul inimii afară". La câteva luni de la ieşirea de sub teascuri a cărţii de debut, Labiş a fost victima absurdului accident care i-a curmat viaţa, astfel încât prietenilor apropiaţi le-a revenit anevoioasa îndatorire de a alcătui — din piese disparate — cel de-al doilea volum al poetului, Lupta cu inerţia. Romanticul lua în această nouă carte ipostaza tribunului, în numele candorii poetul îşi striga ideile, era convins că trebuie să le trăiască şi să se bată pentru ele. Nutrind dorinţa secretă de a scrie cândva un poem închinat marilor revoluţii, Labiş nu şi-a propus să ilustreze episoadele grandioase ale istoriei, ci a coborât în lăuntrica lume a oamenilor, sondând, detectând, urmărind fierberea lucidă a sentimentelor, descifrând sensuri şi viziuni virtuale. Ca un magician înzestrat cu puteri miraculoase, el îşi consumă timpul concret şi alcătuirea fragilă a trupului şi a nervilor pentru împlinirea proceselor de investigare în care se angajează. Pare, cum singur se evocă, „un spirit al adâncurilor", un scafandru solitar care cu fiecare scufundare în valuri devine mai palid şi care iese la suprafaţă cu sângele şiroind din timpane, dar plin de sobra bucurie a învingătorului, a omului care s-a pus în slujba oamenilor şi trăieşte voluptatea finală a dăruirii, a topirii în întreg.*

Gheorghe TOMOZEI, Prefaţă *la Nicolae LABIŞ,* Moartea căprioarei. Poezii*, Bucureşti, Editura pentru literatură, Biblioteca pentru toţi, nr. 260, 1964, p.III-XVIII.*

Moartea oricui abureşte toate oglinzile. Moartea unui poet tânăr întunecă însă posibilitatea lumii de a arăta şi altfel. Nicolae Labiş a murit la douăzeci şi unu de ani. El a licărit scurt între două nopţi: anonimatul şi moartea fizică. Abia a avut timpul să-şi compună o fizionomie de adolescent fascinat de maturitatea pe care n-avea s-o atingă şi o atitudine socială, în care se putea citi binecuvântata necuminţenie artistică a poeţilor. Fizionomia declara părul vâlvoi ca mătasea porumbului, o încruntătură precoce şi mustăcioara galică, adusă pe colţurile gurii, cărnoase încă, de copil. Iar în atitudinea lui socială Rimbaud se împletea cu Esenin şi alţii. [...] *După cum se vede din chiar versurile lui, poeţii lumii, pe care îi cunoştea mai bine, chiar dacă dintre ei face parte şi antinomicul Valéry, poeţi către*

care îl duce conştiinţa de sine, sunt mai cu seamă Villon, Rimbaud şi Esenin. Îndeosebi cu cel din urmă el aspiră din vălmăşagul istoric, care îl cuprinde, la senzaţiile copilăriei rurale şi versurile i se încarcă de amintiri biografice ca şi versurile poetului din Reazani. [...] *şi dacă în atitudinea lui personalistă faţă de o societate încă nemutată de pe vechi temelii, Labiş se compară cu Rimbaud şi Esenin, faţă de noua societate şi chiar faţă de pădurea care îl chema la ea cu o vrajă cunoscută de mult, dar şi cu adaosuri tehnice şi rutiere noi, el combină pe Esenin cu Maiakovski.* [...] *Poetul social abundent, rămas pe drept cuvânt emblemă a poeziei noastre din ultimii douăzeci de ani şi autor al unor poeme antologice ca* Moartea căprioarei, 100, Biografie *şi altele, N. Labiş moare accidental, în dimineaţa de 22 decembrie 1956. Cine ar putea spune ce forme avea să mai ia marele lui avânt liric? Pe cât este cu putinţă de scurtat un destin poetic rezect, putem afirma că opera lui neîmplinită conţine premize din care ar fi înflorit o spectaculoasă dramă lirică a personalităţii. În* Omul comun *(*I. Dilema, II. Regenerarea şi III. Treapta superioară*) din volumul postum* Lupta cu inerţia *(1958), sunt semne că această aprinsă conştiinţă de poet prin autoanalize necruţătoare, se îndruma etic către piscuri morale inaccesibile şi literar către poemul de tip faustic.“*

Vladimir STREINU, Distinguo. Nicolae Labiş*, în „Luceafărul“, an. VIII, nr. 30 (189), 11 decembrie 1965, p. 3.*

Era în ultima primăvară a lui Labiş. Faima lui era atât de uriaşă încât noi studenţii inodori şi incolori primeam în urechi ca fiind valoroase orice ştiri, oricât de neînsemnate ar fi fost ele, oricât de neclare şi ambigui despre el. Luase obiceiul să vină la Facultatea de filologie. Din vreo pricină de femeie poate, sau pur şi simplu din dorinţa de a audia celebrul curs al profesorului Tudor Vianu. Nu-l iubeam. Eram topit de invidie. Fusese îndrăgostit de femeia pe care eu o iubeam. El publica, şi semnul tipărit al literei mi se părea miraculos şi de neatins. Nu era foarte înalt, avea un chip rotund, nasul cârn tronând peste o imensă mustaţă răsucită. Purta bundă, ca o sfidare împotriva oraşului şi a burgheziei în haine nemţeşti, pe atunci monstruoasă nu numai în textele tipărite despre ea, dar şi din pricina ideilor fixe ale acelei perioade. Aici memoria mi se tulbură şi nu ţin minte ce căutam în amfiteatrul Odobescu plin de studenţi prost îmbrăcaţi, unii dintre ei, printre care mă număram şi eu, mâncând „crep“ la porţia în plus pe care o ofereau cantinele studenţeşti. Deodată, cineva de la catedră care ţinea loc de tribună (nu mai ţin minte cine) s-a ridicat şi cu un glas rituos a zis: „Se află printre noi Nicolae Labiş şi am fi fericiţi dacă

el ne-ar citi o poezie“. [...] *Văd parcă pe Labiş ridicându-se de o gravă nobleţe naturală care lăsa puţin dureros şi distant între el şi noi o barieră a neatingibilului. Nu s-a urcat lângă catedră, ci a rămas în faţă chiar lângă primul şir de bănci, şi într-o tăcere în care nici memoria nu mai funcţiona, brusc a anunţat titlul poeziei* Moartea căprioarei*, ştiută, adorată, invidiată, negată şi urâtă sufletului meu. Cred că numai pentru mine a existat în acea secundă senzaţia gheţii pe şira spinării. Calm şi degajat, bonom şi profund distant totodată, cu un soi de firesc al nefirescului, cu un glas al cărui timbru s-a scurs prin urechile noastre, moale şi dur totodată, vers de vers, a început să-şi retrăiască poemul (era prea tânăr ca să-l poată recita), începându-şi versurile lin şi tărăgănat şi sfârşindu-şi-le brusc, de parcă vântul ar fi avut ecouri semantice. Mi-aduc aminte cuvântul „nămol“ în care se termina un vers. Era atât de scurt zis şi de brutal, încât nămolul se materializa. Mi-aduc aminte de ultimele trei cuvinte rostite de el într-un alt vers... „planetă şi grea“. Se terminau de o rară violenţă. Într-un vers în care spunea că-şi şterge mâinile de sânge pe piept, el a făcut gestul de a-şi şterge mâinile pe bunda înflorată. Absolut toţi, automat, ca nişte copii, ne-am uitat în clipa aceea la mâinile lui şi la bundă, ca şi cum şi mâinile, şi bunda, ar fi fost pline de sânge. Brusc nu mai ţin minte nimic şi păstrez numai sentimentul de atunci, sentimentul deznădăjduitor că el era de neatins. Mi-a produs o impresie sublimă şi deprimantă. Atunci nu puteam crede că se poate scrie o poezie mai minunată decât Moartea căprioarei, pe care o iubeam şi o uram. Aş fi dat orice pe lume să fiu eu autorul acelei poezii. Norocul lui mi se părea uriaş. Cu oricare altul aş fi putut să fiu prieten, cu el niciodată. Mi se părea şi foarte frumos, deşi nu era. Nu puteam să-i prind în noţiuni personalitatea acelei recitări şi asta îmi dădea o mare nelinişte. Abia acum ştiu că acea seară în care am avut tristul noroc să-l văd nu ţinuse de noţiune şi deci nu aveam cum s-o înţeleg cu noţiunile, că ea nu ţinea nici de caracterul meu, ci era numai o aspiraţie a mea atât de brusc relevată încât chiar şi resturile de memorie care astăzi le mai pot evoca nu sunt altceva decât explozia de atunci a iubirii drepte pentru poezie.* [...] *Atâta vreme cât el a trăit eu nu am publicat nici un vers. El a murit în decembrie, eu am debutat în martie, anul următor.“*

Nichita STĂNESCU, Sentimentul deznădăjduitor că el era de neatins*, în volumul Gheorghe Tomozei,* Moartea unui poet*, Bucureşti, Editu ra Cartea românească, 1972, p. 423-425.*

Cu excepţia prietenilor, a majorităţii scriitorilor, şi a celor care l-au cunoscut, poate puţini sunt astăzi, printre avizaţii literaturii, cei care cred cu

adevărat în poezia lui Labiş. Mă întreb însă dacă propria sa poezie o iubesc ei la Nicolae Labiş sau altceva. [...] *La drept vorbind nu cred că în afara orgoliosului poem* Sunt spiritul adâncurilor *şi a două balade mai poate fi reţinut, în ordine estetică, ceva din poezia lui Labiş. Nu rămâne decât să ne oprim asupra acelui altceva, un altceva care să fie seducător şi atât de puternic încât să explice (nu să justifice) adeziunea prin confuzie a unora la poezia sa. Nicolae Labiş e un principiu moral. Ceea ce iubim la el este, să recunoaştem, acesta, principiul moral, şi nu poesis-ul, aşa se face că cei mai mulţi dintre cei puţini care cred în poezia lui sunt adolescenţii. Adolescenţa e poate singura stare existenţială a omului care respectă intuitiv şi pur principiile morale. La asta, am convingerea, se gândea Călinescu când spunea că Labiş e un poet format. Lucrul a putut izbi aşa de tare în conştiinţa contemporanilor şi a urmaşilor poetului poate şi pentru că, din acest unghi de vedere, Labiş era, la mijlocul deceniului şase, în poezia tânără afirmată deja atunci o excepţie. Imaginaţi-vă un şir lung de uşi în faţa unei păduri din desişurile căreia sticleau ochi de lup. Cineva a intrat primul. Poate nu cel mai bun, poate nu cel mai interesant dintre toţi, dar, fără îndoială, singurul care putea fi atunci primul. Meritul aceluia e preponderent moral.* [...] *Labiş mi se pare a fi principiul moral al poeziei de azi. Ca atare, în el se implică nu condiţia axiologică a poeziei noi, dar condiţia ei de existenţă. Sigur că foarte mulţi poeţi de azi sunt mai buni decât Labiş, dar fără Labiş n-ar fi putut exista. S-ar bănui de aici că introduc un raport de dependenţă „aşa părând“ ontologică între unul şi ceilalţi. Da. Destinul lui Labiş era acela al florii. Deschis şi pur. Nu avea, adică, aparenţa de atâtea ori perversă şi înşelătoare a fructului. Ştiu că Labiş nu este un mare poet, dar ştiu că nimic nu este mai stimabil în istoria unei anume perioade poetice decât principiul său moral.*

> *Laurenţiu ULICI,* Nicolae Labiş e un principiu moral, *în volumul Gheorghe Tomozei,* Moartea unui poet, *Bucureşti, Editura Cartea românească, 1972, p. 356-357.*

Primele iubiri, volumul său de debut (1956) se situează, am putea spune, la o răscruce semnificativă pentru poezia epocii. El înglobează, pe de o parte, piese ce nu se detaşează prea mult de fundalul literaturii la ordinea zilei, dar, pe de altă parte, creează şi primele nuclee mitice personale, care vor trasa, în scurtă vreme, liniile de forţă ale viziunii sale poetice. Este vorba în primul caz de străduinţa poetului de a cuprinde cât mai multe teme ale actualităţii imediate (procesul de selecţie întrevăzându-se, la acest nivel, cu oarecare dificultate), pe care le „tratează„ într-adevăr, cu

o evidentă uşurinţă a versificaţiei şi într-o notă de retorism de circulaţie atunci. [...] *Dar tot în această primă carte se încheagă şi direcţiile acelei biografii lirice care va avea în conştiinţa unei întregi generaţii ecourile cunoscute. Biografia poetului se construieşte având în centrul său un „eu de determinare socială“, căci, din punctul său iniţial, ea tinde a se defini ca expresie a sensibilităţii unei colectivităţi umane solidare, un proces de „învăţare a ţării“, „cu copaci şi cu cer, cu pălmaş şi cu vită“, ca o altă biografie argheziană din Testament.* [...]*Timbrul particular al poetului tinde a se defini treptat prin raportare la câteva semnificative valori ale scrisului românesc. Eminescu şi Sadoveanu domină, din acest punct de vedere, universul în curs de construcţie al Primelor iubiri.* [...] *În comparaţie cu Primele iubiri, al doilea şi ultimul volum de poezii al lui Nicolae Labiş reprezintă, din toate punctele de vedere, un salt calitativ.* [...] *O primă observaţie cu caracter general ce se poate face (şi s-a făcut) cu privire la Lupta cu inerţia se referă la abandonarea, aproape totală, a epicului şi discursivităţii din* Primele iubiri*, în favoarea unei lirici confesive, directe.* [...] *O structură similară cu a poemului* Contemplaţie *ori a* Introducerii în Intima comedie *(care par a fi abia începutul unei gândiri poetice de mari perspective) deţine şi poezia* Morarul *din acelaşi ciclu cu* Contemplaţie, Destinderi.

După cum în Contemplaţie sau Introducere se constituie două nivele de reprezentare simbolică — „adâncul“ „alcoolurilor tari“, „undele venite de jos“ dintr-un nou plâns al materiei şi, pe de altă parte, „lumina cea solară„ a exteriorului în care poetul-Orfeu se ivea „ostenit şi palid“, consumat adică de febra acelei „expérience du gouffre“ — şi în Morarul *se reface relaţia de opoziţie şi comunicare totodată dintre „subteranul Olimp“ şi „orele zilei“.* Ziua *lui Labiş e o ieşire din mediul introspectiv, necesară concesie făcută ordinii raţionale a existenţei, care este, ca altădată, o lume a clarităţii ritmice, a unei lumini apolinic-visătoare şi echilibrate, conferind lucrurilor tonurile clare ale culorii şi materiei rotunjite.* [...] *Odată, într-o capodoperă a sa,* Marină*, poetul configurează cosmic ceea ce în* Primele iubiri *numise Frământarea intimă. Într-un paralelism de anvergură om—mare, el dă o expresie definitivă realităţii substanţiale dintre existenţa umană şi univers, tradusă pe complexa-i traiectorie, de la tulburea frământare subiectivă, spre realizarea unui echilibru solar, de clasică seninătate. Neliniştea erotică, provocată de pierderea unei iubiri prea intens înrădăcinată îşi găseşte un corespondent cosmic în zbuciumul nocturn al mării, într-o progresivă egalizare a tumultului interior cu mişcările apelor învolburate. Versurile scurte, trohaic accentuate, cu o cezură mediană, ordonate în strofe lungi, de zece versuri, în care alternează rimele încrucişate cu cele îmbrăţişate, simetric aşezate faţă de o „axă„ sonoră*

formată dintr-un distih în rimă feminină, servesc în mod exemplar sugestiei de mişcare unduitoare, închisă în fiecare unitate strofică asemeni unui val care, izbind în ţărm cu putere, într-o progresivă înălţare, se retrage în sine şi în sânul mării ce l-a născut. [...] *„Flămânda nelinişte" evocată de poet în finalul primei părţi a poemului primeşte atributele unei forţe universale oarbe, distrugătoare a echilibrului cosmic şi sufletesc, provocând „învălmăşirea rea" a mării şi a sufletului, deopotrivă. În astfel de imagini, Labiş se exprimă din nou, plenar, ca poet al neliniştilor primordiale, creator de vaste viziuni cosmice, poet al tulburătoarelor geneze. Dar* Marină *este şi poemul păcii dintâi, al lumii, extrăgând din imaginea calmului marin un simbol pentru reechilibrarea spirituală, pentru „împăcarea în infinit" a dramei individuale. Am putea spune că această operă este, într-un fel, alegoria propriei biografii spirituale a lui Nicolae Labiş — „spirit al adâncurilor", biografie ce evoluează, cum am văzut până acum, de la obscura frământare intimă, de poet „plutonic", către „lumina cea solară„, a ritmurilor limpezi, ascunzând însă, în „smerelile-i aparente" întregul decantat tumult al subiectivităţii.* [...] *O asemenea viziune a contemplativităţii, ca şi câteva linii generale ale construcţiei imagistice, ne duc cu gândul spre* Cimitirul marin *al lui Paul Valéry, din care poetul şi transcrie un vers.* [...] *Valéry este însă un poet prin excelenţă al clasicei limpidităţi mediteraniene, pentru care aceste strigăte finale sunt doar postulatul unei conştiinţe prea echilibrate, speriate de claritatea excesivă. Tânărul poet român este, dimpotrivă, un temperament neliniştit, căutând în contemplaţie o soluţie a unui dezechilibru intern pustiitor, încercând să-şi dureze acel „subteran Olimp" în care e şi seninătate, dar şi germenele tulburării, „miezul atâtor ravagii". Oricum,* Marină *se integrează fără dificultate viziunii dualiste a lui Labiş, creată la răscrucea unor impulsuri dublu direcţionate, viziune ce nu suportă simpla opţiune pentru o cale sau alta, ci presupune osmoza lor deplină, întru realizarea unei „contemplaţii neliniştite", ardente, rezultat al ordonării raţionale a eului, dar nicidecum al înlăturării consumului afectiv. Linii noi în circumscrierea acestui spaţiu liric adaugă, în amintitul sens, şi poezii ca* Baladă *sau* Idilă, *ce trebuie fără îndoială considerate printre piesele cele mai reprezentative ale operei lui Nicolae Labiş.* [...]

Ion POP, Nicolae Labiş, *în* Poezia unei generaţii, *Cluj, Editura Dacia, 1973, p. 41-76.*

Dificultatea de a interpreta poezia lui Nicolae Labiş ţine de fascinaţia pe care o simţim faţă de destinul atât de neobişnuit al acestui tânăr. Labiş a devenit, în fapt, un mit, cum devenise Eminescu în ultimul deceniu al

secolului trecut. Mitul n-a încetat să crească, să domine datele biografice, reale, să le proiecteze în alte zone, accesibile doar imaginaţiei. Autorul Luptei cu inerţia*, dispărut la o vârstă când un poet îşi caută încă o formulă proprie şi luptă cu materia verbală, a intrat în conştiinţa generaţiilor tinere ca un mare talent, şi mitul talentului său excepţional nu a încetat să se dezvolte în răstimpul ce ne desparte de moartea lui neaşteptată. Labiş reprezintă, azi, mitul rimbaudian al adolescentului care, de-abia desprins de lumea fabuloasă a copilăriei, intră în alta, unde universul i se înfăţişează cu mari şi grele enigme. Luarea în stăpânire a lumii — act poetic decisiv, propriu doar creatorilor ieşiţi din comun — presupune o energie spirituală şi o percepţie adâncă a elementelor, însuşiri pe care, cu hotărâre, acest adolescent le-a avut. Versuri de început (*Primele iubiri, 1956*) au o structură epică şi sunt dominate de eposul popular. Dar chiar de pe acum se simte o neobişnuită senzaţie de vitalitate a materiei, de germinaţie colosală. Munţii ard în poleiri argintate, vinele de apă ţâşnesc cu putere, peştii alburii alunecă pe lângă genele copilului ce se scaldă cu ochii deschişi în pâraiele repezi, sevele se aud cum fierb sub brazde şi se ridică prin ţevile cucutei.*[...] *Superioare estetic sunt poemele din ciclul ce dă titlul volumului. Poemul de început aminteşte de o boemă fantezistă a lui Rimbaud.* [...] *Simbolul primelor iubiri are la Labiş trei învelişuri lirice: social, erotic, naturist, făcând astfel posibile mai multe soluţii de interepretare. Înţelesul social e explicitat în secvenţa a V-a („steaua polară pe cer, departe"), cel naturistic e general, ca un strat invizibil, iar cel erotic este cel mai discret, ca în toată poezia de dragoste a lui Labiş, de mare pudoare. Dintre reprezentările concrete, cerbii şi vulturii, pădurea în faza germinaţiei capătă o mai mare extindere. Poemele din* Lupta cu inerţia *(1958), volum postum, dau o idee despre ceea ce ar fi putut deveni Labiş. O idee, fireşte, fragmentară, ipotetică, deoarece autorul avea un spirit mobil şi era capabil de mari surprize. Majoritatea versurilor sunt scrise în ultimul an şi chiar în ultimele luni din viaţa lui Labiş. Poetul se afla în zodia cea mai bună a inspiraţiei sale: tonul grav, de poezie substanţială, se simte imediat. Deosebirea faţă de versurile anterioare e mare: semnele de lirism, de acolo, se împlinesc şi se generalizează, aici, în cadrele unei poezii esenţiale reflexive. Motivele poetice sunt cam aceleaşi, răsfrânte însă înlăuntru, intelectualizate. Procesul de intelectualizare a lirismului nu anulează, la Labiş, valoarea spontană a emoţiei. Ca şi Eminescu, care păstrează toate motivele poeziei sale din tinereţe, Labiş îşi „tratează", cum zice el cu o formulă demitizantă, orgolios prozaică, temele iniţiale, dar dintr-o perspectivă poetică indiscutabil superioară. Primul semn e limitarea şi chiar eliminarea epicului. Al doilea e păşirea pe terenul ideii. Trecerea la o poezie*

de comunicare intimă şi chiar la un lirism cerebral se face repede, fără pregătiri speciale. [...] *Imposibilitatea de a se fixa şi de a trăi o dragoste mare, unică, este consemnată cu linişte şi, fără prea mari remuşcări, poetul trece mai departe, dând ocol unei idei cu o mai largă rezonanţă în poezia sa. Aceasta derivă din conştiinţa că destinul omului se împlineşte în alt spaţiu decât acela al liniştii. La Labiş, această idee se armonizează cu alta, filosofică, privitoare la forţa generalizatoare a universului, la dinamica materiei sale. Biografia, deşi citată, aşază deocamdată faptele pe un teren individual. Principiul devenirii e văzut, în spiritul eresurilor populare, ca o expresie a forţelor misterioase ce acţionează în univers.* [...] *Accentele acestui romantism galopant alternează cu altele, venite din direcţia unei indefinite nostalgii juvenile. În astfel de clipe tânjitoare sunt percepute „albele chemări" ale necunoscutului, „învălmăşirea tandră şi crudă", „încâlcirea tristă", vagă, autumnală, verlainiană. Un întreg ciclu,* Destinderi*, stă sub semnul acestei interferări de senzaţii. Tânărul priveşte lumea prin aburii albaştri ai alcoolului, având deodată sentimentul destrămării lente a materiei.* Uită-te, Clonţ, Gol, Contemplaţie, Alexandrin *sunt nişte* Romances sans paroles *delicate, concentrate, superioare prin muzicalitatea şi calitatea emoţiei. Lecturile din Verlaine şi Bacovia se resimt ca nişte ecouri îndepărtate, rătăcite într-un vast templu. Labiş era, la vârsta lui, un poet cult şi ciclul amintit dovedeşte familiarizarea lui cu marii precursori ai simbolismului.* [...] *Pe liricul „lacom de idei" îl aflăm în poemele mai întinse, realizate fragmentar:* Intima Comedie *şi* Omul comun*. Primul înregistrează chiar procesul cunoaşterii, văzut ca o sondare în straturile adânci ale conştiinţei. Poetul nu ajunge să străbată însă decât primul cerc din pâlnia dantescă: glasul epocii îl ajunge şi, rătăcit în pădurea de umbre, revine cuminte la temele obişnuite: „Scump copil regăsit/ În prim cerc de vicii groase" etc.* Omul comun*, mai dezvoltat, are un sens polemic de la început precizat. Obiectul lui e liniştea mortifiantă. Totul e pus sub semnul confruntării cu copilăria, vârsta purităţii absolute. Această meditaţie etică are un fior liric mai grav, derivat din sentimentul de nostalgie a copilăriei pierdute, către care poetul îşi întinde aripile. Se naşte din efortul de a prelungi în altă vârstă modul sincer al copilului de a fabula o poezie energică, polemică, necruţătoare cu ipostazele leneşe ale existenţei (spleenurile, împăcările „limfatice", căile neguroase ale devenirii etc.). Ochiul raţiunii e pururi deschis şi, neîmblânzit, poetul cenzurează propriile gesturi şi atitudini animate de alte forţe decât acelea ale perfecţiunii. [. . .] Din orice punct am privi poezia şi oricât de stângace, juvenile ne-ar părea poemele de început, Labiş e un poet adevărat; nu ştiu dacă atributul*

(dealtfel comun) de mare poet nu l-ar stânjeni, n-ar distona cu tinereţea lui cuceritoare, dar cu siguranţă el e un liric excepţional.

Eugen SIMION, Buzduganul unei generaţii*, în* Scriitori români de azi*, Bucureşti, Editura Cartea românească, 1974, p. 112-118.*

Poezia lui Labiş are, în ansamblul ei, o structură dominată de tensiunea dintre două atitudini fundamentale. Prima dintre acestea este o predispoziţie confesivă, caracteristică pentru mulţi poeţi moderni. Concretizările ei lirice sunt observabile în numeroase poezii, indiferent de data certă sau probabilă a scrierii acestora. Poetul trăieşte dintr-odată în toate vârstele sale, trecutul fiind adesea actualizat şi chemat să fie una dintre dimensiunile unei personalităţi aflate într-un rapid proces de maturizare. Amintirea vie a copilăriei este, astfel, un laitmotiv deosebit de caracteristic pentru acest poet al sincerităţii. [...] *Adesea apar imagini ale spaţiului geografic natal. Un ciclu din volumul* Primele iubiri *este intitulat* Rapsodia pădurii.[...] *Pădurea nu este numai un decor, ce simbolizează forţa inepuizabilă a naturii, ci şi un martor suveran al aventurilor materiale şi spirituale ale omului. În poemul* Moartea căprioarei *codrul asistă la ceremonialul barbar, prin care adolescentul este smuls din vârsta sa idilică şi trecut într-o precoce maturitate.* [...] *şi mai târziu, când Labiş îşi rafinează expresia poetică, imagini a căror origine este în pădurea eternă a copilăriei continuă să apară în versurile sale, ca, de pildă, în* Uită-te*, unde o inefabilă tristeţe creşte la contemplarea semnelor toamnei.* [...] *Dar pădurea nu rămâne doar simbolul puterii naturale, care a străjuit primii ani din viaţa poetului, şi izvorul unor imagini. Ea se transformă cu timpul într-o adevărată* **forma mentis***. Marea admiraţie a lui Labiş pentru creaţiile lui Eminescu şi Sadoveanu se nutreşte în bună măsură din resimţirea unui comun cult al codrului, semn etern al înfrăţirii autohtone cu natura.* [...] *Tristeţea şi sentimentul apartenenţei la o familie de spirite nu constituie însă notele dominante ale poeziei confesive a lui Labiş. Poetul este un spirit care se luptă fără încetare cu sine. Cele mai multe confesiuni exprimă, din acest motiv, o perpetuă ciocnire conceptuală. Ieşit foarte repede din decorul paradisiac al copilăriei, Labiş rătăceşte prin hăţişurile fără de sfrârşit ale cuvintelor, căutându-se, încercând să fixeze prin vorbe evoluţia pe care o simte că se petrece în el. Poeţii adevăraţi ai timpurilor moderne (şi Labiş este unul dintre ei) au simţit acut distanţa dintre fapte şi cuvinte. Din acest motiv, melancolia unora dintre confesiunile lor lirice nu este cenestezică, nu ţine de un tremur al fiinţei trupeşti în faţa adversităţilor de tot felul, pe care omul este obligat să le înfrunte în existenţa sa materială, ci filosofică, exprimând o nelinişte metafizică în faţa lumii,*

dar mai ales în faţa cuvintelor. Aceasta este şi natura meditaţiilor lui Labiş în legătură cu esenţa cuvântului poetic şi cu posibilităţile pe care creatorul le are în elanul său de echivalare a lumii prin poezie. [...]*Poetul tinde să se contopească empatetic cu lumea, transformându-se în cântec. Aceasta este „rezolvarea" pe care el o dă tribulaţiilor sale.* [...] *Dacă Labiş ar fi rămas doar un rezonator al trăirilor proprii, ar fi ajuns poate (la douăzeci şi unu de ani el era un poet matur) să cultive un ideal formal al poeziei. Extraordinarul său talent s-ar fi concentrat, în locul unei creaţii atât de intense ar fi existat doar câteva zeci de poezii „perfecte". Labiş a fost însă stăpânit de sentimentul că poezia, cel mai netranscriptibil dintre limbaje, trebuie să fie o entitate tranzitivă, care nu are a se comunica doar pe sine. Din acest motiv, o bună parte a creaţiei sale este formată din poezii ale evenimentului istoric şi ale opţiunii politice generate de filosofarea asupra acestor evenimente. Aceste poezii exprimă cea de a doua dintre atitudinile sale fundamentale.* [...] *Poezia opţiunii politice, a cărei teoretizare constituie, de fapt, o pledoarie pentru poezia lui Labiş, nu este nici pe departe egală cu acele ipostaze publicistice facile, pe care unii autori le confecţionează în grabă pentru aniversări. Doar în urma operării unei apropieri eronate dintre cele două lucruri distincte a putut să apară o reprezentare unificatoare. Marea poezie politică, aşa cum se înfăţişează ea în întreaga istorie a literaturii noastre, este o realitate importantă, definitorie pentru spiritualitatea unui popor eroic, a cărui conştiinţă a fost şi este un etalon de demnitate şi de putere de a fi. Poezia lui Labiş depune o convingătoare mărturie în acest sens.* [...] *Trecutul poeziei, dacă există aşa ceva, este al vocilor singulare, viitorul, dacă, iarăşi, va exista aşa ceva, este al glasurilor din care s-a topit orice persoană. La răscrucea dintre aceste două posibilităţi ale poeziei, Labiş se află sub chipul lui Janus bifrons.*

Voicu BUGARIU, Poeta bifrons*, postfaţă la Nicolae Labiş,* Poezii*, Bucureşti, Editura Minerva, 1976, p. 175-202.*

Sunt ispitit să cred că, printre poeţii români — cu excepţia, poate, a singurului Eminescu — , Nicolae Labiş a avut, în cel mai înalt grad, sentimentul universalităţii ritmului, al predominării lui în muncă şi în viaţa omului, în natură, în alcătuirile şi rânduielile firii: „Topoarele băteau pe lemn, departe,/ Euritmia codrilor ritmând,/ Laborioasa viaţă fără moarte/ Le distila din arbori şi pământ". Ecourile efortului omenesc — amplificate, sonor, de încremenirea naturii — organizează în unităţi ritmice, perceptibile acustic, euritmia latentă a codrului. Aceeaşi sensibilitate la gesturile muncii, tăind ritmic tăcerea, o întâlnim, nu o dată, la

Sadoveanu. [...] *Acuitatea senzorială a poetului desluşeşte structuri ritmice posibile nu numai la procesul muncii, ci şi în alternanţa sunet-tăcere, în proiectarea mişcărilor sonore pe un fond acustic negativ.* [...] *În fiecare vers al lui Nicolae Labiş simţim bucuria unui „iniţiat" căruia i s-a relevat structura armonioasă a lumii, de la mineral la vegetal şi animal, de la pământ la cer, de la calde zvâcniri ale sângelui până la rotirile reci ale aştrilor.* [...] *Trăind, aşadar, împresurat de mreaja deasă şi fină a ritmurilor lumii, poetul se destramă şi se topeşte în poezie: „Eu curg întreg în acest cântec sfânt:/ Eu nu mai sînt, e-un cântec tot ce sînt". Ecourile acestui cântec întremător nu ar trebui să se stingă curând. De le-am putea prelungi cu bătăile inimilor noastre!*

G. I-TOHĂNEANU, Nicolae Labiş şi sentimentul ritmului*, în* Dincolo de cuvânt*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1976, p. 196-200.*

Labiş desfiinţează alternativa dintre tratarea formal-retorică a temelor „contemporane" şi ignorarea sau retragerea din faţa lor ca din faţa unui risc pentru lirismul pur. Între poeţii demagogi şi poeţii timizi, între oportunişti şi frigizi, el taie un alt drum, un drum al său, — drumul oricărui poet adevărat —, drept, adânc, original, înţelegând că nici versificaţia de circumstanţă, nici ocolirea circumstanţelor nu reprezintă o soluţie. El se apropie de teme care pentru unii erau clişee goale, iar pentru alţii domenii exterioare poeziei; cu o superbă încredere, se aruncă în ele cu toată sinceritatea fiinţei — şi este răsplătit pentru aceasta. Cine se apropie de un obiect atât de încrezător, va descoperi că obiectul, pentru alţii opac, începe să i se releveze, să-şi scoată la iveală virtualităţile, potenţialul de necrezut. Temele comune ale literaturii timpului puteau fi caricate, şi au şi fost; nu mai puţin, ele se dovediseră fertile pentru câţiva dintre marii scriitori ai secolului, pentru că fuseseră luate în serios, măsurate în adâncime cu măsura proprie vieţii lor; în spiritul lor acţionează Labiş. Poezia unui Blok, a unui Maiakovski, Brecht, Eluard, Aragon, Ady, Garcia Lorca, A. Bielâi, B. Pasternak concurează pe a oricărui mare contemporan. Labiş a înţeles repede că dacă s-ar arăta „rezervat" faţă de temele ilustrate în poezia lor, trăind în aceeaşi epocă, frământat de aceleaşi nelinişti, de aceleaşi speranţe, şansele de a deveni un epigon de talent s-ar înmulţi. Situaţia de discipol nuanţat a lui Ion Barbu nu surâdea defel spiritului demn, inteligenţei orgolioase, pornirii sale absolut fireşti de a fi mare prin el însuşi. Anumite lucruri trebuie privite în faţă (şi cea mai mare eroare a unei „priviri" de astăzi asupra lui Labiş, cel din epoca sa, ar

fi să afecteze a nu le vedea aşa cum au fost) fără intenţia de a le justifica şi, dimpotrivă, fără jenă şi fără complexe. [...] *Labiş oscilează între un concept tradiţional de poezie — şi trebuie spus că acesta i-a asigurat, în viaţă fiind, preţuirea celor mai mulţi —, şi o tentativă, deloc receptată atunci, considerată chiar un început de degradare a talentului său eminamente liric, de subminare a acestuia, printr-un vers discursiv, prozaic şi publicistic, total subordonat unei funcţii critice, active, îndreptate mai puţin spre celebrarea vieţii şi mult mai mult spre schimbarea ei. El se îndrepta tot mai decis, în aspru dezacord cu admiratorii laturii bucolice şi contemplative a lirismului său, derutaţi de noua sa înfăţişare, spre o poezie a dezbaterii cu sine şi cu lumea, o poezie a intervenţiei directe, a polemismului militant. Acest nou aspect îl defineşte ca poet revoluţionar, nemulţumit de rolul secund al poeziei în viaţa contemporană, vrând să facă din poezie, şi chiar din viaţa poetului, mijloace de acces spre centrul de orientare al colectivităţii.* [...] *Poezia* Moartea căprioarei*, scrisă în 1954, precede cu doi ani (asta înseamnă imens: doi ani!) epoca* Luptei cu inerţia. *Atmosfera de reale presimţiri din această poezie nu poate fi integral explicată prin ceea ce se întâmplă în cuprinsul ei narativ. O tulburare fără motiv aparent, provocată de acele tensiuni, de acele energii neliniştitoare de care aminteam, se serveşte de întâmplarea relatată ca de un sprijin raţional, ca de o platformă logică. Ceva ne spune că aici e vorba de altcineva. Ca în celebra litanie a lui Octavian Goga, La noi, legată pentru totdeauna de pătrunzătorul comentariu călinescian, se petrec lucruri ciudate. Ca şi acolo, întrebarea de neocolit (de ce?) vine să răscolească fiecare afirmaţie certă din poem. De ce a ucis soarele orice boare de vânt? De ce s-a topit şi a curs pe pământ? De ce a rămas cerul gol? De ce dansează peste păduri „satanice" jocuri? De ce, mai ales, brazii îl „zgârie" pe copil „răi şi uscaţi"? De ce această atmosferă de halucinaţie şi tremur lăuntric? La stabilizarea acestei atmosfere contribuie aparent nemotivata cruzime pusă în evocarea fiecărui detaliu, o cruzime care nu aparţine vreunuia din eroii întâmplării, ci naratorului de peste ani, de peste mulţi ani, şi care contrastează violent cu finalul, frecvent citat al poemului, un final al îndurării, compasiunii şi remuşcării. Dar finalul acesta este anticipat de o relatare detaliată a ritualului, pe care numai „cineva" cu obişnuinţa unor legi teribile o poate face. Această intensitate a cruzimii are în ea însăşi ceva profund inexplicabil. Sau explicabil numai prin încercarea de a opune structuri certe (ritualul cu legile sale etc.) unui mare sentiment de incertitudine, unei spaime lăuntrice. Cel puţin unei tensiuni misterioase, de categoria celor amintite.* [...] *Revelaţia cruzimii ascunse în relaţiile omu-*

lui cu natura vie va provoca un şoc, o cutremurare în conştiinţa care nu acceptă să fie divizată. Este tentativa surprinzătoare de a universaliza principiul etic, de a umaniza ritualurile. În această tresărire a sentimentului răspunderii („Pe zare curge sânge şi pieptul mi-i roşu, de parcă/ Mâinile pline de sânge pe piept mi le-am şters") e anticipat întregul demers liric al lui Labiş, în esenţa sa neschimbat, chiar dacă metamorfoza „mijloacelor" se va face repede şi radical; sfâşierea este aceeaşi în fragmentele Intimei comedii *ca şi în versurile tulburător de copilăreşti: „Vai, cum aş vrea să nu mai vii, să nu mai vii/ Frumoasă jertfă a pădurii mele". Labiş nu se va sfii să opteze pentru această sfâşiere „imatură", pe care legile aspre ale lumii originare o tolerează numai copilăriei neştiutoare şi slabe, în aşteptarea vârstei bărbăteşti, din perspectiva căreia această „moliciune" să apară derizorie; şi mai ales nu va arăta nici cea mai mică sfială când în poemele sale „târzii", în* Omul comun *ş. a. va institui drept criteriu suprem de judecată candoarea aparent nebărbătească, şi va face din ea, dimpotrivă, semnul adevăratei puteri. Coşmarul mâinilor pline de sânge, încercat în prima expediţie cinegetică — miracol discreditat al copilăriei sale —, va reveni în somnul agitat sau în stările de veghe îngândurată ale omului matur, deodată marcat de conştiinţa culpabilităţii morale, a inerţiei sufleteşti răspunzătoare de răul din jur. Şi aici ca şi acolo, este caracteristic că Labiş pune în discuţie norma comună, judecata acceptată, cea dintâi sub imperiul tradiţiei respectate, cea de a doua sub presiunea nevoii. El nu ia nimic „de bun", — nici o normă, oricât de autoritară, nu e scutită de examenul critic, de întrebări dictate din interiorul conştiinţei libere să accepte sau nu. Şi cuvântul tăios, ultimul: „Mănânc şi plâng. Mănânc!" Tensiunea care se concentrează în* Moartea căprioarei *trimite, cum vedem, la o altă pereche polară a poeziei lui Labiş: cruzimea şi compasiunea. Compasiunea e sfâşietoare, dar şi cruzimea e încredibil de manifestă. Spaţiul care desparte cei doi termeni antinomici este imens. Străbaterea sa impune o concentrare vitală, de care poetul se vădeşte capabil, dar şi o cheltuire intimă, care provoacă în el, cu siguranţă, o stare de ameţeală, de panică în faţa golului. Polarităţile specifice poeziei lui Labiş presupun străbaterea în goană a unor astfel de spaţii considerabile. De aici, necesitatea „grabei" resimţită de poet ca un păcat capital; ca un blestem, ca o „fatalitate" a existenţei sale, în acelaşi timp. La fel de extins ca spaţiu dintre cruzime şi compasiune este spaţiul (amintit mai înainte) între copilăria voioasă şi răspunderile copleşitoare. Deplasarea în interiorul său cere un efort extraordinar. Şi este atât de rapidă, încât creează o curioasă senzaţie de simultaneitate.* [...] *Greu se poate spune ce-ar fi devenit Labiş,*

ce metamorfoze ascundea firea sa de atunci, dar aceasta era eminamente activă, luminos posedată de un ideal al eficienţei, al faptei pozitive, cu urmări imediate, cam în felul în care trebuie să ni-l închipuim pe M. Eminescu la vârsta corespunzătoare, în epoca vieneză, în epoca, mai limpede spus, de fervoare, de încredere în puterea actelor umane, a serbărilor de la Putna. Avea şi el aerul că pune mai presus decât poezia faptele, prietenia, căldura solidarităţii. Desigur, numai un mare poet îşi poate îngădui o astfel de libertate, o nesocotire plină de nepăsare a vocaţiei esenţiale, cu instinctul bun, latent, că ea, vocaţia, oricum va sfârşi prin a se impune, reprezentând eternitatea, pe când faptele şi prietenia rămân legate de un timp anume, un timp trecător. Alegerea lui nu este totuşi fără consecinţe asupra poeziei, care se umple inevitabil de curenţii activi ai implicării în imediat, în epocă, al angajării extraordinar de responsabile în prezentul care se face şi care, credea aceasta, depinde şi de noi.

Lucian RAICU, Nicolae Labiş, *Bucureşti, Editura Eminescu, 1977, p. 13, 14, 23-25, 43, 44, 51, 52, 61, 81-83, 218.*

Pe urmele lui Eminescu, Nicolae Labiş redescoperă poemul ca introspecţie, ca modalitate analitică a unei biografii sincopate, degajată de elementele impure. Respirând neutralitatea narativă, Nicolae Labiş întoarce poemul într-o meditaţie asupra realităţii interioare a omului, prin care ordonează faptele existenţei obiective. Predispoziţia confesivă, în aceeaşi tradiţie romantică, se transformă într-o modalitate fundamentală de comunicare. De aici izvorăşte autenticitatea trăirilor şi contagioasa lor forţă de persuasiune. Ce este în esenţă poemul Primele iubiri*? Un adolescent arde în flăcările revoluţiei, îşi mistuie întreaga fiinţă în clocotul ideatic şi imagistic, transformând tot ce atinge în cântec: „Eu nu mai sunt, e-un cântec tot ce sunt“. Culorile: coarnele brumate ale cerbilor, zările de argint, sunetele: vuietul brazilor, foşnetul pădurii, susurul izvoarelor, tropotul cerbilor, „întreaga lume a sufletului, vie/ palpită-ntr-o frenetică beţie“, ca în corespondenţele lui Baudelaire, reliefând individualitatea trăirilor interioare printr-o eufonie de puţin întâlnită fineţe.* [...] *Universul recreat de Nicolae Labiş nu este deloc inedit. Izvoarele le întâlnim la Eminescu, viile cu struguri la B. Fundoianu, roua, brazii, cerbii la V. Voiculescu şi Mircea Streinu. De unde vine totuşi farmecul lirismului, pentru că el există indiscutabil! Din metaforele ori sinesteziile încă neutilizate în poezia acelor ani? T. Vianu afirmă că particularităţile de expresie „nu sunt simple fapte de constatare, ci fapte de apreciere, valori“.* [...]

Până la Nicolae Labiş, în perioada de început a literaturii contemporane, nimeni nu a realizat cu identică delicateţe fuziunea dintre iubire şi

revoluţie! [...] *Indiscutabil, Nicolae Labiş a perceput aderenţa la ideile comunismului ca pe o parte componentă a personalităţii sale, ca pe o necesitate obiectivă, pentru că altfel nu se explică obstinaţia cu care revine asupra ei, mereu în aceeaşi gravă tonalitate, totdeauna cu similară uimire, ca în faţa unui miracol al lumii.* [...] Primele iubiri *conţine, în germene, toate elementele problematice şi sintetizează principalele procedee, specifice poeziei sale. Un registru liric cuprinzător, simboluri şi imagini originale tind să îndeplinească rolul unor tipare, al unor arhetipuri, în jurul cărora se vor structura o mare parte a poemelor esenţiale: pădurea şi muntele, fauna şi izvoarele alpine, copilăria fără copilărie, războiul, senzaţia elementelor primordiale, a candorilor fruste, a purităţii originare. Prin subtila interiorizare şi unicitatea subiectivităţii ce depăşeşte simpla situare temporală, după un sfert de veac de la elaborare, poemul* Primele iubiri *rămâne încă o scriere viabilă.*

Ion Bălu, Nicolae Labiş*, Bucureşti, Editura Albatros, 1982, p. 110-120.*

Intri în poezia lui Nicolae Labiş ca într-o pădure foşnitoare de vorbe şi imagini, în care toate îşi răspund. Esenţele tari ale pădurii, stânca, pământul puternic acoperit de verdeaţa cetinei fără moarte, izvoarele repezi de munte au dat viaţa lor acestui copil al poeziei, cu destin crud.

Crescut între dealurile, munţii şi codrii Moldovei de nord, el a găsit de la început în preajma lui măreţia şi n-a făcut nici o sforţare pentru a o putea exprima. Vorbele au sporit în el o dată cu basmele şi balada şi au pornit înafară fără ca el să le „zugrăvească, prea lesne distilându-se în grai“. Adică Labiş a cântat, după cuvântul lui Goethe despre poet, liber şi firesc, cum cântă pasărea din ram. Şi cu vorbele învăţate, în primul rând, din Mioriţa. Apoi de la Eminescu şi de la Sadoveanu. Într-un târziu, când a coborât din pădurile sale, a mai cunoscut şi alţi învăţăcei ai eternei năzuinţi către frumuseţe, români şi străini. După sunetele scoase în mod specific de lira lui Labiş, aceştia par a fi dintre români Arghezi, Ion Barbu, Matei Caragiale, Geo Bogza, iar dintre străini Villon şi Rimbaud. Poate şi Esenin. [...]

Prin viziunea sa creatoare, unitară, originară, străbătută de filoane ale unei măreţii autentice, prin varietatea şi frumuseţea expresivă cu formele poetice folosite, cu ritmuri învăţate din horă, din dans, Labiş a lăsat în urmă-i o poezie de făgăduinţi geniale.

Zoe DUMITRESCU-BUŞULENGA, Cuvânt înainte*, în* Nicolae Labiş, Versuri*, Bucureşti, Editura Tineretului, colecţia „Cele mai frumoase poezii“, p. 5, 6, 13.*

Preluând terminologia şi demonstraţia din Tradiţie şi talent personal de T. S. Eliot, putem spune că Primele iubiri *şi* Lupta cu inerţia *au fost „opere de artă noi (cu adevărat noi), având, tocmai de aceea, capacitatea de a modifica „fie cât de puţin“, întreaga ordine „ideală“ ce coordona şi echilibra câmpul literaturii în momentul apariţiei lor.* [...]

„Noutatea“ lui Labiş s-a definit, apoi, nu numai în raport cu prezentul, ci şi cu trecutul, căci poetul Primelor iubiri *a actualizat (într-o epocă în care preluarea complexă a moştenirii literare era un deziderat şi nu o realitate) retorica, tematica şi, desigur acesta este lucrul cel mai important, spiritul marilor poeţi ai culturii noastre, de la Eminescu, la Blaga sau Arghezi.*

În sfârşit „noutatea“ Labiş constă în relaţia cu totul aparte între opera sa şi viitor în sensul că este primul poet postbelic revendicat ca mentor (sau model) de generaţii întregi de urmaşi, în primul rând de generaţiile intrate în literatură în jurul anilor 1959—1964, dar nu numai de ele. [...]

De la Primele iubiri*, la* Lupta cu inerţia *trec (editorial) doar doi ani, dar timpul şi spaţiul liric sunt marcate de importante modificări. Investigaţia poetică se adânceşte, la fel distanţa semantică dintre termenii reveniţi în cuprinsul aceleiaşi unice viziuni, cu efect, evident, puternic asupra gradului de complexitate şi de noutate al viziunii. În planul procedeelor, pe lângă vizibila preferinţă faţă de metaforele revelatorii şi de abandonare a celor plasticizante, apelul la tehnica inserţiei (modelul Rimbaud contribuie, poate, şi el la aceasta) plasează întreg edificiul sub semnul orizontului poetic ilimitat simbolic.*

Peisajul este cutremurat de ecoul palid dar penetrant al altor, îndepărtate, ecouri sau de un zbucium melodic nestăvilit, toate determinând stări sufleteşti ce cotropesc inefabil linia de gravură sau stampă a imaginii. „Temele“ interiorităţii câştigă în faţa celor ale exteriorităţii sau le intensifică pe acestea din urmă cu noi semnificaţii. Erotica se abstractizează graţios (linia Poe, Baudelaire pare a avea, în Labiş, un continuator) pentru a se destrăma în vidul absolut, lipsit de culoare şi de şoapte, luminat doar de „lacomi ochi reci“, nesprijinită de gânduri. [...]

„Nărăvitul lacom de idei“, iată o trăsătură fără de care (auto) portretul Labiş nu ar putea fi conceput.

Antoaneta TĂNĂSESCU, Muzicala bătaie a timpului*, în* Nicolae Labiş, Poezii*, Bucureşti, 1985, Editura Albatros, p. VI-VII, XIII, XIV, XXII.*

Este vorba de un fenomen poate unic în literatura şi cultura românească. Mă gândesc la prodigioasa generaţie Labiş, alcătuită din acei scriitori de notorietate. [...]

Pare a fi, până acum, cea mai bogată aglomerare de valori în cultura noastră. O asemenea amplitudine se datorește negreșit începutului de acces general la carte în țară. Anterior se selectau scriitorii dintr-o minoritate alfabetizată, și, cu atât mai strâns, dintr-o minoritate cultă.

Totuși, numărul mare al valorilor nu spune în sine prea mult. Mai rămâne întrucâtva deschisă și problema altitudinii acestor valori comparativ cu aceea a generațiilor precedente. Părerile pot fi împărțite sub aspectul de față. Personal înclin să cred că înlăuntrul generației Labiș ar exista unele evidente cuceriri în premieră față de patrimoniul trecutului.

Iată, bunăoară, cel mai amplu și mai extins ciclu românesc de factură istorică din literatura noastră, Zăpezile de-acum un veac, în zece volume de Paul Anghel, având ca temă războiul de independență precum și urmările sale. Dar nu numai extinderea uriașă a acestui ciclu ne atrage interesul. Se relevă aici fără precedent faptul că, în mod aplicat rațional, se ilustrează participarea întregii naturi, în primul rând a viețuitoarelor de diferite specii, la evenimentele umane. Este iarăși pentru prima dată când se inițiază la noi o foarte personală filosofie a războiului, și când romancierul, dublat ca un gânditor și un erudit, descoperă și studiază amănunțit atâtea documente neștiute, dăruind istoriei ceea ce aceasta, în mod obișnuit, dăruiește, ca materie, literaturii. Aceasta fără a scădea cu nimic substanța artistică de mare anvergură a operei.

Să luăm un alt caz, de astă dată din domeniul traducerilor poetice în versuri. Este vorba de Aurel Covaci, care reprezintă un exemplu unic poate pe plan mondial. Cunoscător perfect al mai multor limbi romanice, germanice și slave, Covaci a tradus aproape congenial cinci epopei sau poeme epice de mari proporții, fiecare din altă limbă, și fiecare în forma fidel originară. Pe lângă aceasta a mai tălmăcit, tot în versuri, și cu aceleași calități, numeroase piese de teatru, îndeosebi din baroc și din romantism, precum și mii de poeme lirice, începând din Antichitate și până în ultima actualitate a veacului nostru. Nu mai luăm în considerație faptul că tot el a transpus unele proze românești de sute de pagini în limbile spaniolă și engleză. [...]

Să ne dirijăm, în sfârșit, atenția și către un alt caz, acela al subtilului și atât de nuanțatului poet, dramaturg, romancier, eseist și traducător în versuri Marin Sorescu. Deoarece mi-am propus, îndeobște, să ilustrez contrubuția generației Labiș la dosarul generațiilor precedente, mă voi opri și aci la aspectul cel mai vizibil și mai direct controlabil. Mă refer la acel excepțional ciclu La lilieci, proză cu lexic și climat popular oltenesc. Este pentru prima dată că se adaugă geniului carnavalesc al lui Creangă (v. Petru Poantă) o a treia dimensiune, cea tragică, sub chipul unui an-

samblu de trenii sau bocete. Totul, însă, atât de româneşte discret şi subînţeles încât nevăzutele lacrimi ale ciclului se imprimă în ochii cititorului. Pe lângă aceasta Marin Sorescu este, fără precedent şi, până acum, fără succedent, scriitorul român căruia i s-a omologat în modul cel mai cert universalitatea prin aprobarea entuziastă obţinută de creaţiile sale pe toate meridianele.

Şi totuşi poate că nu aceştia sunt cei mai de seamă exponenţi ai generaţiei Labiş. Ar fi poate foarte mult de spus şi despre valoroasele expresii înnoitoare ale celor omişi. Ar însemna, însă, atunci să redactez o carte întreagă, când eu am intenţionat numai o simplă schiţă introductivă la explicarea psihologică a acestui amplu fenomen.

O asemenea desluşire se dovedeşte cu atât mai necesară cu cât faptul ni se prezintă aparent inexplicabil. Aceasta ţinând seama de momentul când generaţia Labiş a debutat cu un fel de erupţie care a rupt pânza groasă a unor rezistente vederi agramate. Această generaţie, aşadar, profitând în prealabil de începutul alfabetizării obşteşti şi a accesului la carte, şi-a înşelat, totuşi, aşteptările la vârsta unei tinereţi nesăţioase de aflare. Componenţii ei au deschis pe atunci ochii minţii într-un cvasipustiu. S-au văzut fără cărţi, fără maeştri, fără perspectivele indicatoare ale adevăratei lor meniri.

Şi atunci li s-a trezit ca adjuvant voinţa, acea voinţă care năruie imposibilul. Acei tineri de prin al şaselea deceniu s-au integrat, ***sans le savoir****, în acel proces psihic pe care Alfred Adler l-a numit de „supracompensaţie“. Efortul de a sări peste obstacolul momentului a fost atât de puternic încât s-a lansat cu mult dincolo de locul intenţionat. Numai că Adler a ilustrat acest proces în sens individual. Generaţia Labiş l-a extins la un plan colectiv.* [...]

Edgar PAPU, „Miracolul“, generaţiei Labiş*, în* Edgar Papu, Lumini perene*, Bucureşti, 1989, Editura Eminescu, p. 388-389.*